

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ВІДЕО-, ЗВУКОЗАПИСУ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ

УДК 343.98

Н. Я. Дідушок, судовий експерт Харківського НДІСЕ

О. С. Дробишева, судовий експерт Харківського НДІСЕ

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У МЕЖАХ ЕКСПЕРТИЗИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Розглянуто основні аспекти призначення та проведення лінгвістичних досліджень у межах експертизи писемного мовлення. Відповідно до статей Кримінального та Цивільного кодексів України, а також згідно з компетенцією експертів-авторознавців наведено приблизний перелік питань, які можуть ними вирішуватися за цим напрямком досліджень.

Ключові слова: лінгвістичні дослідження, компетенція експерта, заклик, інформація, оцінювання, погроза.

Останнім часом, зважаючи на складну політичну ситуацію в Україні, значної актуальності здобули лінгвістичні дослідження, які в державних експертних установах проводяться в межах авторознавчої експертизи фахівцями за спеціальністю 1.2. «Дослідження писемного мовлення». Оскільки цей вид досліджень є відносно новим, виникає низка непорозумінь щодо особливостей їх призначення й проведення. Тож, автори статті мають на меті усунути ці недоліки та полегшити співпрацю органів, що призначають експертизи, і спеціалістів, які їх виконують.

Головними аспектами в процесі призначення експертизи є правильне підготування матеріалів для дослідження та чітка постановка питань, які має вирішувати експерт.

Що стосується особливостей проведення аналізованого виду досліджень, то головним тут є визначення меж компетенції експерта.

Матеріали, які надаються для дослідження, являють собою як друковані тексти, так і тексти усного мовлення, записані на цифрових носіях (компакт-дисках, флеш-картках, жорстких дисках комп'ютерів). В останньому випадку разом з експертизою писемного мовлення слід призначати експертизу відео-, звукозапису, аби отримати необхідну інформацію з цифрових носіїв.

У разі, коли досліджуваний текст надруковано в періодичному виданні (газеті або журналі), а також у книзі, на дослідження необхідно надати повний примірник цього видання чи його повну якісну копію, завірену слідчим або суддею. Якщо текст з'явився в мережі Інтернет, на дослідження треба надати або повну цифрову копію сторінки (сторінок) із текстом, який необхідно дослідити, включаючи ілюстрації (за їх наявності), або роздруковку цієї сторінки (сторінок), завірені слідчим або суддею із зазначенням моменту, коли проводилося вилучення.

Лінгвістичному дослідженню можуть також підлягати тексти усного мовлення (виступи на мітингах, конференціях, інтерв'ю, промови тощо). Їх слід надавати записаними на цифрові носії, але в такому разі необхідно призначати комплексну судову криміналістичну експертизу відео-, звукозапису та судово-авторознавчу експертизу. Експерт у галузі досліджень відео-, звукозаписів зробить стенограми досліджуваних текстів, а спеціаліст у галузі досліджень писемного мовлення вирішуватиме власне лінгвістичні завдання.

Іноді слідчі цитують текст, який необхідно дослідити, у самих питаннях. Такий варіант можливий і, з одного боку, полегшує експертам завдання. З другого боку, текст, відірваний від контекстуального оточення, може втрачати низку сенсів.

Треба пам'ятати, що найкращих результатів від проведеної експертизи слід очікувати за умови, якщо правильно та чітко сформульоване експертне завдання. Тому в питаннях необхідно докладно вказувати об'єкт дослідження (якщо це стаття в пресі – вказувати її назву, автора, з яких слів починається і якими закінчується; якщо це усне мовлення – вказувати мовця як особу, яку представляють (або яка представляється) як, наприклад, *Сидоренко*, або як особу, схожу на *Сидоренка*). Зауважимо, що в разі, якщо слідство цікавить не весь текст, а конкретні фрази (речення, словосполучення) в ньому, тоді в питаннях необхідно вказувати, які саме фрази в тексті потрібно дослідити лінгвісту. Це значно спростить експертне завдання й дозволить скоротити час проведення експертизи.

Практика проведення лінгвістичних досліджень показує, що найскладнішим і найважливішим є усвідомлення органами, які призначають експертизи, і самими експертами того, на які питання може відповісти експерт. Це пояснюється тим, що лінгвістичні дослідження в Україні знаходяться на стадії формування й у методичних рекомендаціях до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями), відсутній повний перелік питань, які вирішуються в рамках саме лінгвістичних досліджень. Тому нашим завданням буде формулювання питань, виходячи з мети дослідження.

Нині експертизи в галузі досліджень писемного мовлення найчастіше призначаються за матеріалами кримінальних проваджень, порушених за ч. 2

або ч. 3 ст. 109, ст. 110 та ст. 295 КК. У диспозиціях статей, що містяться в Особливій частині КК України, наведено перелік діянь, які є злочинами. Допомога спеціалістів у галузі писемного мовлення необхідна при розкритті злочинів, пов'язаних саме із мовленнєвою діяльністю людини. У зазначених статтях такими забороненими діяннями є «заклики до повалення конституційного ладу» або «заклики до захоплення державної влади», «заклики до зміни меж території або державного кордону України», «заклики до погромів, підпалів, знищення майна...» тощо.

Правильність сформульованих питань значною мірою залежить від поняття «компетенція експерта». Компетенція експерта – це коло питань, які він має право вирішувати на основі своїх спеціальних знань. Інакше кажучи, це обсяг спеціальних знань, достатній для вирішення певного кола завдань, що складає зміст даного роду, виду (підвиду) судової експертизи. Ця сукупність наукових знань передбачена стандартами, на основі яких кваліфікаційна комісія екзамнує й присвоює експерту кваліфікацію за конкретним видом судової експертизи¹. На вирішення експертизи необхідно ставити такі питання, які не виходять за межі компетенції експерта.

Найголовніше, про що слід пам'ятати як слідчим, так і експертам, це те, що відповідно до ст. 242 КПК та п. 2.3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень експерт не має права вирішувати питання, які стосуються тлумачення норм права. Крім того, виходячи зі змісту поняття «компетенція експерта», експерт не може вирішувати питання, які виходять за межі його спеціальних знань і належать до галузі інших сфер науки або техніки.

Таким чином, експерт не має права встановлювати, чи є в певному тексті (усному чи письмовому) «заклики до повалення конституційного ладу» або «заклики до захоплення державної влади», «заклики до зміни меж території або державного кордону України» тощо, оскільки останні є юридичними ознаками складу злочину, установлення яких належить виключно до компетенції органів слідства та суду.

Експерт у галузі досліджень писемного мовлення може встановлювати власне лінгвістичні категорії, що лежать в основі наведених понять. У даному разі завданням експерта-лінгвіста є з'ясування того, чи виражена наявна в тексті інформація саме у формі заклику. Крім того, експерт може вказати висловлювання (фрагмент тексту або цілий текст), виражені у формі закликів, розтлумачити ключові слова, визначити характер (публічний/непублічний), форму вираження (пряма/непряма), тип (інклюзивний/ексклюзивний) і жанрову форму (заклик-гасло, заклики-звернення, заклики-дозва тощо).

Отже, питання, поставлені на вирішення експерту-лінгвісту, можуть бути такими:

¹ Див.: Тапалова Р. Б. О содержании понятия «компетенция судебного эксперта» / Р. Б. Тапалова // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях : матер. 4-й междунар. науч.-практ. конф., Москва, 30–31 янв. 2013 г. — М. : Проспект, 2013. — С. 291.

— Чи містяться в наданому на дослідження тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) висловлювання, виражені у формі закликів до будь-яких дій?

— Якщо так, то в яких саме реченнях (фразах) містяться такі заклики, до яких саме дій вони спонукають? Якими лексичними засобами виражаються?

— Який характер і форми мають такі заклики?

Лінгвістичні експертизи також призначаються за ст. 161 і ч. 2 ст. 110 КК, в основі диспозицій яких лежать розпалювання ворожнечі та ненависті за різними ознаками: національними, соціальними, релігійними; приниження національної честі та гідності; образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями; установа прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Поняття «розпалювання національної та релігійної ворожнечі» з лінгвістичної точки зору включає повідомлення негативного характеру відносно певної соціальної групи, яка визначається за ознаками національності та релігійних переконань; критичні висловлювання про таку групу або окремих її представників, які містять негативну оцінку, підкреслюють протистояння між соціальними шарами суспільства, розпалюючи ненависть і ворожнечу¹.

Отже, виходячи зі змісту статей та із зазначеного, наведемо приблизний перелік питань, які можуть ставитися перед експертами-лінгвістами за ст. 161 і ч. 2 ст. 110 КК:

— Чи є в тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) висловлювання, які містять негативну інформацію (негативну оцінку) про певну соціальну групу громадян, об'єднаних спільною національністю, релігією, етнічним походженням, соціальним станом, статтю тощо? Якщо так, то в яких саме реченнях (словосполученнях, фразах), якими лексичними засобами виражена така інформація, якої конкретно соціальної групи вона стосується?

— Чи наявні в тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) висловлювання, які містять зневажливу (інвективну, лайливу) лексику, що вживається (описує, характеризує) відносно певної групи людей, об'єднаних спільною національністю? Якщо так, то в яких саме реченнях (словосполученнях) наявна така лексика?

— Чи наявні в тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) висловлювання про природні переваги певної соціальної групи? Якщо

¹ Див.: Яковлева С. В. Психолого-лінгвістический анализ структуры деструктивного воздействия текстов в комплексных экспертизах при расследовании преступлений, связанных с экстремистской деятельностью / С. В. Яковлева // Актуальные вопросы комплексной судебной психолого-лінгвістической экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе», Калининград, 5–7 мая 2009 г. — Калининград, 2009. — С. 106.

так, то в яких саме реченнях (фразах, словосполученнях) і якими лексичними засобами передається ця інформація?

— Чи наявні в досліджуваному тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) висловлювання про неповноцінність певної соціальної групи? Якщо так, то в яких саме реченнях (фразах, словосполученнях) і якими лексичними засобами передається ця інформація?

Якщо в КК України об'єктом злочинної діяльності постає соціальна група – певне коло громадян, об'єднаних за певними ознаками, то в ЦК України об'єктом правопорушення є фізична або юридична особа, а спори, для вирішення яких найчастіше призначаються експертизи в галузі досліджень писемного мовлення, стосуються питань захисту честі, гідності й ділової репутації (ч. 1 ст. 94, ст. 297 ЦК України).

Зважаючи на те, що поняття «честь», «гідність» і «ділова репутація» належать до юридичних категорій, експерт-лінгвіст може відповідати на такі питання за вказаними статтями:

— Чи наявні в наданому на дослідження тексті (навести текст, слова його початку та закінчення) висловлювання, які містять негативні відомості або різку негативну оцінку певної (фізичної чи юридичної) особи або її діяльності? Якщо так, то в яких саме реченнях (фразах, словосполученнях) і якими лексичними засобами передається дана інформація?

— Чи містяться в наданому на дослідження тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) негативні характеристики певної особи (юридичної чи фізичної) або її діяльності, виражені за допомогою нецензурної (лайливої, інвективної) лексики?

— Чи міститься в наданому на дослідження тексті інформація щодо певної особи (юридичної чи фізичної) або щодо діяльності цієї особи? Якщо так, то в яких саме реченнях (фразах, словосполученнях), який характер і форми вираження цієї інформації?

Слід зауважити, що з'ясування правдивості наявної в досліджуваному тексті інформації, так само як і встановлення того, чи принижують честь, гідність і ділову репутацію особи викладені в досліджуваному тексті відомості, виходить за межі компетенції експерта-лінгвіста і є прерогативою суду¹.

Останню категорію, яку б нам хотілося розглянути та стосовно якої часто призначаються експертизи в галузі досліджень писемного мовлення, є категорія «погроза». Кримінальні провадження в такому разі порушуються за ч. 2 ст. 161 та ч. 3 ст. 342 КК.

Експерт-лінгвіст не може встановити, чи виявлена в досліджуваному тексті погроза буде реалізована, так само як і не може з'ясувати того, як ця

¹ Див.: Полкунова Е. В. Особенности проведения судебной психолого-лингвистической экспертизы / Е. В. Полкунова // Актуальные вопросы комплексной судебной психолого-лингвистической экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф. «Восток-Запад: партнерство в судебной экспертизе», Калининград, 5–7 мая 2009 г. — Калининград, 2009. — С. 91.

погроза вплинула на адресата (того, кому погрожують). Натомість до компетенції експерта в галузі досліджень писемного мовлення належить з'ясування самого факту наявності в тексті висловлювань (речень), виражених у формі погрози.

Таким чином, питання для вирішення експертизи писемного мовлення за справами, порушеними за ч. 2 ст. 161 та ч. 3 ст. 342 КК, мають бути такими:

— Чи містяться в наданому на дослідження тексті (навести текст, слова його початку та закінчення тощо) речення, виражені у формі погрози? Якщо так, то в яких саме реченнях (висловлюваннях, фразах), якими лексичними засобами вона виражена?

— Чи є це погроза насильством?

Розглянувши найпоширеніші випадки призначення експертиз у галузі досліджень писемного мовлення, звернувши увагу на особливості оформлення матеріалів і постановку питань, виходячи із компетенції експерта-лінгвіста, ми сподіваємося на полегшення співпраці між експертами та органами слідства й суду.

ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В РАМКАХ ЭКСПЕРТИЗЫ ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ

Дидушок Н. Я., Дробышева Е. С.

Рассмотрены основные аспекты назначения и проведения лингвистических исследований в пределах экспертизы письменной речи. Согласно статьям Уголовного и Гражданского кодексов Украины, а также в соответствии с компетенцией экспертов-автороветов приведен приблизительный перечень вопросов, которые могут ими решаться по этому направлению исследований.

Ключевые слова: лингвистические исследования, компетенция эксперта, призыв, информация, оценка, угроза.

FEATURES OF ORDERING AND CONDUCTING LINGUISTIC STUDIES WITHIN WRITTEN LANGUAGE EXAMINATION

Didushok N. Y., Drobysheva O. S.

The expert practice shows that the last year saw an increase in ordering linguistic studies conducted by state expert institutions within authorship examination, namely by experts with signature rights in speciality 1.2. «Written language examination». Because of the relatively new nature of this kind of studies there arise certain difficulties connected with the features of ordering and conducting such examinations. Under the articles of Criminal and Civil Codes of Ukraine and with the competence of authorship experts the article gives an approximate list of matters that can be solved by them in this field of study. The matters to be decided by the examination must specifically indicate the object of study (the article title, pages, the words in the opening and closing). In addition, these matters may not be outside the expert's competence, namely: involve the legal norm interpretation and be in areas outside the expert linguist's special knowledge.

Keywords: linguistic study, expert's competence, appeal, information, assessment, threat.